Був гарний весняний день. Сонце усміхалось з ясного неба, пахнючий вітрець тільки злегка надихав, хвилюючи траву шовкову та хліби на полі. Та й гарно ж на полі весною! Тут жито вороніє молодим ще не одкрасувавшим колосом, там пшениця широко-широко розкинулась зеленим килимом; при боці понад обніжком простяглася довга смуга вівса, сивого, мов у туман повитого; золотий клин ріпака, що саме цвів, аж в очі бив своїм ясним кольором.

А найкраще, найвеселіше було кучеряво-зелене бурякове поле: рівні-рівні, як шнурочки, рядки бігли од межі вподовж його, поміж ними ані смітиночки, ані бур’янинки, все чисто прополене, і земля чорніла поміж рядками, пухка та м’яка, неначе гречана каша. Тихо та любо було на полі, тільки й чутно було, як десь високо в небі щебетав-розлягався жайворонок, неначе срібні дзвоники дзвонили, та перепілки підпадьомкали.

Коли оце зразу щось майнуло угорі, широкою тінню пролинуло по низу і хижим голосом заверещало "кії-кії!" Всі дрібні пташки впізнали злочинця-шуліку і попадали у траву, поховались у кубельця: Разом за хижим криком почувся і другий, але слабший та жалібний; то бідний музика жайворонок доспівав своєї останньої пісні. Зажурились пташки, розказали про свій переляк травиці, а вона теж зажурилась, і по всьому полі зашепотіло: "Смерть! Смерть!" – зашепотіло та й змовкло, і травиця в смутку аж голівки посхиляла. Не вгамувались тільки молоді буряки: вони вже такі собі вродилися лепетливі.

– Смерть! Смерть! А що таке смерть? А де вона, та смерть? Яка вона? – питалися вони, нахиляючись на всі боки.

– Стійте-бо рівно! Не ламать рядків! Смирно! – гримнув на них старий буряк-висадок.

Ці висадки були великі пани: вони росли не вкупі з усіма, а в кінці рядків зроблена була для них осібна грядка, де вони широко і пишно красувалися. А той найстарший з усіх: його товстий корнище аж не потовпився у власну шкуру, порепавсь, аж з землі поверх поліз, гичка на йому була така, що під його захистом могло вкритись десятків зо три молодих буряків, а зверху на йому видніло таке убрання, якого ще ні на кому не було.

– То моя царська корона, – хвалився буряк, і справді, неначе корона, на всі боки розкинувся рясний сніп його цвіту. Та щось не дуже налякав старий висадок молодих бурячків, знов залепетали вони!

– Де ж та смерть! Що то таке смерть?

– Смерть, – сказали пташки, – ото вона! – здригуючись показали вони на шуліку.

– Ні! – озвався борозняк з-під землі. – Смерть буває чорна, волохата, з чотирма лапами, сліпа, вона все рветься попід землю та їсть нас, бідних черваків, жуків та інший народ.

– Брешете, я не смерть, – озвалася й собі сліпа кертиця, – смерть живе над землею, бігає та лапами драпає, гавкає або виє…

Травиця ніяк не могла зрозуміти такої смерті. "Я знаю, що таке смерть, – озвалась стара солома, що край дороги доживала віку – мабуть, десь з воза звалилася. – Смерть – то погана річ! Оце прийдуть люди, зріжуть тебе з кореня та й повезуть, і не взнаєш, що сталося з твоїми бідними корінцями. Потім почнуть тебе бити немилосердно, а потім перетрушувати, знов бити, носити, топтати у велику купу-ожеред, а вже куди поділи моє бідне насіння, я, їй-богу, не знаю, бачила ті лапи, як його угору підкидали, як мітлами розмітали та змітали, як насипали у мішки і повезли кудись; бачила, як і ті мішки знов вернулися, та тільки мого зерна не було вже в них, тільки щось біле дрібне та пухке сипалося

крізь дірочку – казали, що то мука з мого зерна, що з нього роблять хліб і його дуже люблять люди, то я собі подумала: якби любили, то, мабуть би, не били і не розлучали стебла з корнем та колосом. О бідне моє насіння й коріння! Де ви тепер? А я, бідна, нікому не потрібна, валяюся отут, неначе я негідь найпослідніша, неначе я не рідна дитина матері-землі…"

– Ой, ой, як страшно! – зашелестіли буряки. – То це й нас зріжуть, розлучать з нашими гарними товстенькими корінцями, та битимуть, та труситимуть?

Старий висадок сердито ворушив квітчастими гілочками, немов старий дід вусами, але мовчав.

– Дядечку, любий, найсолодший, найкращий, розкажіть же ж бо нам!

Старий трохи подобрішав:

– То-то і є! Не слухаєте, лепечете, знаєтесь бозна з ким, а тоді "дядечку любезний"… ех ви, билина дурна! Ну то на цей раз бог простить, а вдруге не братайтеся з усякою негіддю, бур’яном тощо! Ми, буряки, роду не простого, не якийсь там ячмінь або гречка, ми цукрові, або сахарні, буряки! Солодшого від нас нічого в світі нема; кажуть, воно десь там за морем великим у теплих краях росте комиш цукровий – ну, то то далеко, а може, ще й брехня, знаю лиш, що ми отут солодші за всіх. За те й люди шанують нас.

Поле ондечки як хазяїн нам готує: і гноєм його устеляє, і приорює, восени знов оре, навесні переорює, та все плугами, та все глибоко, цалів на 7, або на два п’ядені, потім це перералює ралом, щоб ніде земля не злягалась грубими скибами, потім ще, неначе розчісує, скородить густою залізною бороною, далі закочує котком, щоб було рівно, гладенько, неначе долівка. Отоді вже беруться й до нас, та й то неабияк: не насипають нас у торбу, не розкидає нас мужик жменею: за

границею мудрі німці та англичане видумали для нас премудру машину, рядову сіялку. Ні одна зернинка не ляже на другу, ні одна ворона або грак не діжде нас клювати: рядкова сіялка, неначе рідна мати, доглянула нас: зернятко за зернятком клала рядком, мов намисто, і зараз же загортала землею.

Ззаду ішов хлопець з котком і зараз же закочував нас, щоб і знаку не було – це щоб і птиці нас не знайшли, і щоб земля не висихала, щоб добре годувала-ростила нас. А ми собі, нівроку, звичайні та вдячні придалися, не завдали хазяїнові клопоту, скоренько почали рости і вниз, корінцем, і вгору стебельцем, та й то, правду казати: темно і скучно було під землею, хотілося швидше на світ божий виглянути.

– Ех, дядечку! Це ми й самі добре знаємо! Знаємо, як і прийшли до нас дівчата та, співаючи, почали прочищати проміж наших рядків стежки, такими гострими залізними сапами, що ми аж полякалися – думали й нас підрубають під коренем, як оте зілля, що росте біля нас.

– А пам’ятаєте, браття, як вони прийшли удруге та робили проривку?

– Ой, як не пам’ятати!

– Багато наших братіків тоді висмикнуто з землі, та всилу-всилу вже й ми вдержалися. Ой, як страшно, ой, гірке наше життя бурякове!

– Дурні, їй-богу, дурні. Що ж з того, що життя гірке, зате наша смерть солодка, от що!

– Солодка? Смерть солодка? – зашелестіло навкруги.

– От слухайте-бо, та не лепечіть, не перебивайте. Був колись і я такий молодий, як оце ви, тільки ніколи не пустував, не лепетав без ладу; щоб ото розвалюватись листям по землі або тягтися угору не знати чого – того ніколи не було в мене, а все було розглядаюся

навкруги себе отут ближченько: де б ще, де б ще протягти корінця, кого б добре штовхнути, щоб подавсь і мені місцем поступивсь, кого б перечепити, щоб не підривавсь під мене, доглядавсь, як струснути з листя кляту гусінь або пустого метелика.

І ось вийшло на моє: присадкуватий, товстенький я придавсь, небагато й гички було на мені, але гичка була все хазяйська: грубенька, соковита, аж вилискує, аж хрупає, а корінь – батечки мої! Корінь до осені розрісся, як глек, так що аж з землі мене виперло, а солодкий, лелечко! Як копали, то якось різнули по боці лопатою, то вірите, так аж почервоніло тіло моє відразу! Ото восени поприходили люди з лопатами, з ножами, почали нас висаджувати з наших рідних ям (вони, певне, боялися, щоб за зиму ми не померзли у землі). Воно, правда, й боляче, дуже боляче, як зразу підважать тебе, візьмуть за гичку, потягнуть, так твої кіски трісь-трісь! та й зостануться у землі, ну та ще це нічого!

Ото повикопували нас, обтрусили, щоб ми чистенькі були, лежимо собі в купі та пишаємося білими пузцями, коли оце надійшли люди з ножами, чик-чик – і позрізували нашу красу, нашу зелену кучеряву гичку – шкода велика! Ну, та я хитрий, нівроку мені: узяв та ще заздалегідь приховав очка, щоб було з чого на весну нову гичку розпустити. Ото нас, пострижених, обголених, неначе рекрутів, люди поскладали у великі купи, мірниці, поприкривали землею, щоб вітер та сонце не сушили нашого тіла, а тоді й самі остались з нами, стерегти, щоб ніхто і ніяка скотина не порушила мірниць. Та й набралися ж клопоту люди!

Я сміявсь, як сам навіть хазяїн, пан, дрижав, мов цуцик, бо ночі холодні вже були (це вже покрова минула), а що челядинці, то, якби не палили великого вогнища щоночі, то, певно б, померзли, бо вони нас прикидали землею, а себе й не догадалися! Та й надивилися й наслухались ми тут: і ігрища, й танці, й музики, а часом і сварка, й бійка тут бували, а що пісень, пісень та казок, то й ліку їм нема, як на полі листя! Ото все бавили нас, щоб ми не поскучали, бо ми ж роду не простого, ми цукрові буряки!

Ну, ото настав такий день, поскладали нас на фіри та й повезли до сахарні. Прощай, поле, прощай, мужицтво: ми у великі пани подаємось. їдемо, а сміх мене розбирає дорогою: декотрі з наших, отакі собі дурні, не схотіли їхати до сахарні, позкочувалися з возів (ще раз бач хотілося почоломкатись з землею), а там їх зараз хап-хап, і позбирали мужичата у свої брудні торби – певно, або самі попекли, поїли, або свиням віддали, а вже сахару з їх годі ждати!

Ну, а я собі, нівроку, хитрий: лежу на самому версі, вилискую білим пузом. Коли оце привезли нас на вагу, а ми не хочемо злазити, то нас так, як тих посланців, що приходили до княгині Ольги, прямо-таки з возом укотили на поміст, до якого був приоблений покажчик, скільки заважить, нас зважили, покотили далі та шубовсть у яму!

Тільки й тут усякому дісталося по заслузі: хто не дбав про себе, та вродився дрібний, то так стрімголов і злетів у безодню, а хто був найгрубший, найсолодший, того й тут одзначали й одкладали в осібну купку – "на насіння, на висадки". А мене кожен, хто підходив, брав у руки й зараз вигукував: "Ого! Оце бурячище! з буряків буряк!" Так і ніхто не минав. Коли оце приходить сам пан директор, а ті служащі йому й кажуть:

– А гляньте-но, пане, який нам буряк уродився! – То сам пан директор узяв мене на руки, зважив, сказав: "Ого! Та це цар буряків!" От бачте, через що на мені царський вінець!

Буряк гордовито скинув оком навкруги, і всі буряки мовчки посхиляли перед ним широкий лист, тільки стара солома щось посмішкувато шелестіла.

– От поніс мене пан директор по всенькій сахарні, а поніс знаєте чого? Бо як я мав висвячуватись на царя, то треба ж було мені побачити усе життя і смерть моїх підданих.

– Смерть, смерть? – залепетали буряки. – Кажіть-бо мерщій, яка вона?

– Солодка, кажу-бо вам, солодка!

– Тільки не вам, бурякам, солодко од тої солодкої смерті, – в’їдливо прошепотіла солома.

– Бачив я, як мій нарід водили купатись! Зроблені такі великі жолоби, по них вода біжить, туди спускають нашого брата, а вода несе по жолобах, змиває всяку нечисть, а врешті сама виливається, остаються тільки гарні білі бурячки. Далі машина тягне їх угору, на другий поверх, колесом, а на тому великому колесі накручений безконечний ланцюг з маленькими торбочками; у ті торбочки набирається буряків, а колесо крутиться, тягне ланцюг, і торбочки з буряками мечуть угору.

Там сидить хлопчик, і тільки що крізь дірку вирне торба з буряками, він зараз огляне, обсмикне, де пристала яка нечисть, солома тощо. А ланцюг по колесу, піднявшись високо, перехиляється на другий бік, спускається, торбочки викидають з себе буряки, і вони – боже! – попадають на першу свою муку. Єсть така велика кругла діра, у тій дірі ходить колесо, у колесі 12 вікон, у кожному вікні сидить пара ножів та не простих, а якісь гранчасті, жолобкуваті. От як попаде наш брат під них, то вже вийде звідти такий, як локшина, а колесо не стоїть, усе кришить нові, локшини бурякової набирається більше, і вона сунеться по жолобах у такі великі чавуни, щільно закриті, ще й позагвинчувані, щоб і пара не виходила.

Тоді, як загвинтять усі чавуни, пускають у них окріп крізь ринви, що проведені од одного до другого. Парились мої бідні буряки, парились доти, аж поки з них уся душа вирвалась, тоді її через ринви злили у друге місце, а бідне тіло по жолобах випустили аж надвір, розкидали по землі, а там уже мужики стоять та підбирають і звуть "жом" і годують

ним худобу (от коли нам зневага: неначе солому якусь, неначе прості буряки, дають наше тіло на поталу худобі!).

Взяли потім, перечистили бурякову душу, приливши до неї вапняного молока, потім ще раз переполоскали, перевели крізь ринви у великі бочки та й почали кип’ятити. Та й клекотіла ж бідна бурякова душа в тих бочках, аж пожовкла. У днищах бочок зроблені маленькі скляні віконця, і туди все поглядає чоловік, чи не пора переливати.

Тоді знов іде бурякова душа на нове митарство: в одній хаті понаставлені цілі рядки таких рямців, а на таких рямцях потягнена біла байка, і ось крізь цю байку на рямцях проціджується буряковий сік, бурякова душа. Коли сік пройде усі ряди, біла байка аж почорніє, такого на ній багато останеться грязі, та й грязюка з нашого брата непогана: люди великі гроші платять за ту грязюку, бо вони нею підгноюють поле, й на йому тоді усе добре росте.

Проціджений сік знов кип’ятять, знов цідять, знов кип’ятять, а чоловік уже стоїть та куштує, чи уварився: одверне чопа, накапає в маленьку скляну чарочку, покуштує язиком, чи солодкий, і пальцем, чи густий, зміряє показником. Тоді вже густий, солодкий, як мед, сік переливають по ринвах у залізні діжки, гарячі, а вони крутяться на одному, мов несамовиті, а нашому братові, неначе на сміх, перед смертю доводиться затанцювати дрібушечки. Ну ось тут одділиться грішне од праведного: що путяще, пристане до стінок бочки, а що так собі, легкодухе, од однієї стіни одстало, до другої не пристало, те од великої муки аж почорніє, аж присмагне, а сахару вже ніколи не буде з його, то вже звуть мелясом і його зціджують та беруть або пашу худобі змочити, або з його гонять горілку.

Зате як спинять оті кручені полубочки, та на їх стінках так і заблищить білий, чистий, як сніг, та солодкий сахар, або цукор. Отоді його обережно виймають, несуть у сушильню, розстелюють на чистих ряднах, довго перевертають, пересипають лопатами, а як зовсім висхне,

насипають у мішки, розвозять по городах, селах, ярмарках, крамницях, а люди купують та хвалять нашу бурякову смерть.

– А як то? Де ж смерть тая? – спитали бурячки.

– Ото дурні! Бо як сахар укинуть у воду, то він розстане, згине, а зате вода стане солодка. Так ось через що, кажу, що наша смерть солодка.

А скільки народу працює коло нас, боже, скільки-народу гірко робить, щоб добути солодкого сахару! Не в одному місці бачив я півголих або і зовсім голих людей, та й ті часом умлівають, та їх швидше несуть до купелю, обмивають, напувають водою, щоб дійшли до пам’яті. А як страшно в тій хаті, де самі машини: колеса усякі, великі й маленькі, крутяться, гарчать, гудуть, паси ляпають, шестірні сичать, щось стукає, охає, віє вітром; оступишся як-небудь – і не то що од буряка, а й од чоловіка останеться самий тільки жом.

А в здорових печах та в паровику хіба не сидить страшна огненна смерть не тільки для буряків, а й для людей, для всеї сахарні, бо як не доглянеш, пара розірве паровик, поб’є людей, поламає всю будівлю, а там, гляди, ще й пожежа схопиться – даються тоді солодкі буряки людям у знаки!

Усе оце я бачив, як носив мене пан директор, а далі він оддав мене другому чоловікові й сказав: "На, збережи: це буде добрий насінник!" Тут він мені нарік таке премудре ім’я, що я його ніяк і не згадаю, бо то було по-латинському.

Отоді нас, насінників, поскладали рядками у велику і довгу купу, прикрили соломою й землею, і ми так зимувалися. А як стало сонечко весняне вигрівати, тут уже й душно й ніяково мені, цареві, здалося сидіти під землею, почав я всіма своїми очками виглядати, чи не побачу де хоть маленьку дірочку, щоб глянути на сонце. Ну, люди, спасибі,

догадалися, розкрили й ось посадили мене і моїх товаришів на оцій довгій грядці, щоб я вас доглядав та навчав, нерозумних, а як і ви згинете, щоб передав унукам і правнукам, як то треба доброму бурякові у світі жити і що то єсть на світі сахарний буряк!

Не знаю, чи послухаєте ви мене, чи вийде з вас хоч путящий сахарний буряк, а що добрий насінник, то вже навряд! А от за своїх діток я певен, що гарні будуть, бо звісно, розумного батька розумні діти.

– Ши-ши-ши! – засміялася стара солома. – Ото наговорив старий бурячище три мішки гречаної вовни! Що з того, що тебе мордуватимуть і коло тебе мучитимуться люди? Виварять з тебе сахар, якийсь ласун тебе з’їсть або вип’є – ну та й що? А погодуй того ласуна самим сахаром, то він тобі й з голоду вмре, а зате коло мого зерна хоч менше праці і не строють нам пишної сахарні, зате з його споконвіку люди хліб роблять і ним живуть, жили та й житимуть, аж поки зовсім не переведуться на світі.

Але старий буряк не схотів і слухати "мізерного житяного трупа", як він звав содому, гордовито задрав голову й ворушив довгими гілочками, що були, як намистом, осаджені дрібним цвітом. Почула бджілка важкий солодкий його дух, прилетіла збирати мед.

– А бач, соломо: бджілка найрозумніша тварюка, нехай вона скаже, хто з нас кращий – я чи ти, нікчемна солома мізерного жита? Пхе, дивуюся я, нащо це наш хазяїн стільки поля нівечить отим житом, просом, пшеницею та ще яким дідьком. Адже засіяв би усе нами, буряками, скільки того сахару б мав!

– Та, диво! – з гірким осміхом озвалася солома…

Примітки

Вперше надруковано в журналі "Дзвінок", Львів, 1893, №№ 1, 2
Рукопис зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, шифр 76119. Подається за рукописом.